

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

Ομιλία του κ. Μιχάλη Ψαλιδόπουλου στην ειδική εκδήλωση της Τράπεζας της Ελλάδος προς τιμήν του Ξενοφώντος Ζολώτα

15 Δεκεμβρίου 2014

Τέσσερεις λόγοι για τους οποίους αξίζει να θυμόμαστε τον Ξενοφώντα Ζολώτα

Ο Ξενοφών Ζολώτας υπήρξε ένας σπουδαίος οικονομολόγος και επιφανής δημόσιος άνδρας, το έργο του οποίου αξίζει να μελετάται και να χρησιμεύει ως παρακαταθήκη έμπνευσης, πυξίδα προσανατολισμού, πηγή κριτικής αντιπαράθεσης και οδηγός χειρισμού κρίσεων στην οικονομική πολιτική.

Η έκθεση στο μουσείο της τράπεζας Ελλάδος που εγκαινιάζουμε σήμερα προβλημάτισε έντονα όλη την εξαιρετική ομάδα συνεργατών της Τράπεζας Ελλάδος. Τα ονόματα των συνεργατών αυτών αναγράφονται στην πίσω όψη του έντυπου οδηγού της έκθεσης. Έχοντας ένα αδυσώπητο περιορισμό χώρου έπρεπε να μεγιστοποιήσουμε την πληροφόρηση, κυρίως των νέων, πείθοντας τους για τους λόγους που πρέπει να θυμόμαστε τον Ζολώτα και το έργο του. Η εντελώς προσωπική μου άποψη σχετικά με το θέμα αυτό έχει ως ακολούθως:

Ο Ξενοφών Ζολώτας ήταν ο μεγάλος εκλεκτικός του ελληνικού φιλελευθερισμού. Πανεπιστημιακός δάσκαλος, εκδότης επιστημονικών περιοδικών, κριτής διατριβών και υφηγεσιών, συντέλεσε τα μέγιστα στην αναπαραγωγή της οικονομικής επιστήμης στην Ελλάδα κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Το 1955 κατέλαβε και τη διοίκηση της Τραπεζής Ελλάδος. Με τον τρόπο αυτό εξελίχθηκε σε προνομιακό συνεργάτη και συνομιλητή του Κ. Καραμανλή. Χάρη μάλιστα στην υπερκομματική του ιδιότητα είχε μια μονιμότερη και βαθύτερη σχέση με την εξουσία και την οικονομική πολιτική, σε σύγκριση με ερχόμενους και παρέρχόμενους υπουργούς ως το 1967 και μετά το 1974. Για 30 περίπου χρόνια εκπροσωπούσε την Ελλάδα στις ετήσιες συνελεύσεις του ΔΝΤ και αναγνωριζόταν ως ειδικός

στα διεθνή νομισματικά, όπως πιστοποιεί η συμμετοχή του ως «σοφού» στην επιτροπή δημιουργίας του ΟΟΣΑ.

Μέχρι το 1981 κατεύθυνε σε δύσκολους καιρούς το πηδάλιο της νομισματικής πολιτικής στην Ελλάδα, οδηγώντας την στην προσχώρηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Μετά το 1981 παρέμενε ενεργός πολίτης, σχολίαζε κριτικά τα ελληνικά και διεθνή δρώμενα και, όταν η πατρίδα ζήτησε τις υπηρεσίες του, ηγήθηκε το 1989-1990 της Οικουμενικής Κυβέρνησης που, παρότι βραχύβια, πέτυχε να επικαιροποιήσει το μήνυμα της ανάγκης μεταστροφής της οικονομικής πολιτικής, ώστε να προετοιμαστεί η οικονομία για την εκπλήρωση των κριτηρίων του Μάαστριχτ.

Και αργότερα, σε βαθύτατο γήρας πλέον, ο Ζολώτας συνέχισε ακούραστος να κηρύσσει την ανάγκη η οικονομία να συγκλίνει με την Ευρωπαϊκή Ένωση, ανεβάζοντας έτσι το πραγματικό εισόδημα του ελληνικού λαού.

Ποιος όμως ήταν στην πραγματικότητα ο Ξ. Ζολώτας, ποια η συμβολή του στον δημόσιο βίο της χώρας, ποια η βαθύτερη οφειλή του τόπου προς το πρόσωπό του; Τί έπρεπε να συμπεριλάβουμε στην έκθεση του μουσείου; Ερωτήματα πραγματικά μεγάλα, που δεν είναι δυνατόν να απαντηθούν πλήρως εδώ.

Και μόνο το γεγονός ότι στην περίπτωση Ζολώτα δεν αναφερόμαστε σε έναν άνθρωπο, που έμεινε κλειστός σε έναν ακαδημαϊκό χώρο, ένα πανεπιστημιακό σεμινάριο, ένα αμφιθέατρο διδασκαλίας, αλλά πέρασε στον χώρο της διαχείρισης της νομισματικής πολιτικής για πάρα πολλά χρόνια, σημαίνει ότι, παρά τις δυσκολίες αποτίμησης, θεωρητικές και πρακτικές, μπορούμε σε τελική ανάλυση, να αξιολογήσουμε τη συμβολή του, ως εξής:

Πρώτον: Ο Ζολώτας συνέβαλε ως ακαδημαϊκός δάσκαλος επί σαράντα χρόνια στην εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης της Ελλάδος μέσα από την δημιουργία ανθρωπίνου κεφαλαίου για τον τόπο. Δίδαξε πολιτική οικονομία και γνωστικά αντικείμενα της οικονομικής πολιτικής σε αλλεπάλληλες γενεές φοιτητών. Πέραν του Νομικού Τμήματος της Σχολής, δίδασκε και στο έτος εξειδίκευσης για το πτυχίο Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών της Νομικής Σχολής ανελλιπώς. Μεταλαμπάδευσε γνώσεις και τεχνικές έρευνας σε νέους επιστήμονες, συμβάλλοντας στην αναπαραγωγή της Οικονομικής Επιστήμης στην Ελλάδα από το 1928 ως το 1967, γεγονός που επιβάλλεται να υπενθυμίζεται με κάθε ευκαιρία. Καθηγητές σε ελληνικά ΑΕΙ της επόμενης του ιδίου γενεάς όπως, μεταξύ άλλων, οι Δ. Δελιβάνης, Γ. Χαλκιάπουλος, Σ. Αγαπητίδης, Ι. Πεσμαζόγλου, Μ. Γουδή, Ι. Παρασκευόπουλος, Ι. Πίντος, Κ. Δρακάτος, Ν. Γιαννακόπουλος που σταδιοδρόμησαν σε ΑΕΙ ως τα μέσα του 1980, οφείλουν τη σταδιοδρομία τους, τους ακαδημαϊκούς τους τίτλους (διδακτορικά ή υφηγεσίες) και την καταξίωση που έζησαν στην μαθητεία τους στον Ζολώτα.

Και σε ένα άλλο επίπεδο ήταν αξιοσημείωτη η συμβολή του Ζολώτα στο σχηματισμό ανθρωπίνου κεφαλαίου στην Ελλάδα. Υπό την άμεση καθοδήγηση και υψηλή εποπτεία του, εστάλησαν οικονομολόγοι της νεοσύστατης στη δεκαετία του '50 Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών της Τραπέζης Ελλάδος με υποτροφίες στο εξωτερικό για την απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών και παραπέρα εξειδίκευσης, που θα βελτίωνε την ποιότητα της παρεχόμενης από αυτούς εργασίας στο κεντρικό τραπεζικό ίδρυμα. Σε μια εποχή που τα εργατικά χέρια ήταν σπάνια και η εργασία στελεχών στην Τράπεζα της Ελλάδος απαραίτητη, ο Ζολώτας είχε την διορατικότητα να εφαρμόσει αρχές του σύγχρονου τρόπου διοίκησης προσωπικού στην πράξη. Μέσα από εσωτερικούς διαγωνισμούς ή διαγωνισμούς του ΙΚΥ, οδήγησε μια νεότερη γενιά οικονομολόγων σε μεταπτυχιακές σπουδές και μέσω αυτών τους έκανε πολλαπλά παραγωγικούς και χρήσιμους για τον τόπο ως ανώτατους κρατικούς λειτουργούς, διοικητές τραπεζών και οργανισμών κλπ. Όχι μόνο οι ίδιοι, αλλά και η ανάπτυξη της Ελλάδος του οφείλουν πολλά.

Δεύτερον: Ο Ζολώτας συνέβαλε στην καλλιέργεια της οικονομικής θεωρίας του τόπου ως ερευνητής και συγγραφέας και στη σχέση της με την οικονομική πολιτική. Εδώ χρειάζεται να εντυφλήσουμε λίγο παραπάνω.

Οι θεωρητικοί οικονομολόγοι προσπαθούν να ενσωματώσουν στα μοντέλα τους για τη λειτουργία της οικονομίας τις σημαντικότερες κατά την κρίση τους παραμέτρους που αποτυπώνουν την υφιστάμενη κατάσταση με ρεαλιστικούς όρους. Οι πολιτικοί, όμως, οι πρακτικοί της οικονομικής πολιτικής κινούνται στο χώρο της δράσης, όπου ο χώρος είναι σπάνιος, η κατανόηση μιας κατάστασης αποσπασματική, όπου τίποτα δεν είναι βέβαιο και μη οικονομικές παράμετροι είναι εξαιρετικά σημαντικές και πολλές φορές καθοριστικές για το τι θα γίνει. Υπό αυτές τις συνθήκες είναι εξαιρετικά σημαντικό να έχεις στο τιμόνι της νομισματικής πολιτικής ένα γνώστη θεωρίας, ικανό να αντιληφθεί τις προτεραιότητες των πολιτικών και να συνδιαλεγεί μαζί τους για το μείγμα και τις προτεραιότητες της οικονομικής πολιτικής.

Ο Ζολώτας δεν ήταν ένας δογματικός, άκαμπτος θεωρητικός. Δεν ήταν ο οικονομολόγος με μια εκ των προτέρων δεδομένη, στερεότυπη, κλειστή θεωρία, έτοιμος να κάνει πάντα την ίδια, μονότονα επαναλαμβανόμενη διάγνωση και να προχωρήσει σε συστάσεις πολιτικής, απαράλλακτα όμοιες με τις προηγούμενες. Ο Ζολώτας ήταν εκλεκτικός και δεν μπορούσε να είναι και διαφορετικός. Η συγκυρία το έφερε να γίνει καθηγητής σε ηλικία 24 ετών, όταν άλλοι δεν έχουν πάρει καν πρώτο πτυχίο. Πόσα βιβλία έχει προλάβει να διαβάσει ένας 24άρης καθηγητής; Παρότι στο Πανεπιστήμιο Αθηνών είχε, ειδικά στη δεκαετία του '30, την φήμη του ειδικού στην «θεωρία», δεν έπαυσε να μελετάει, να εμβαθύνει

τις γνώσεις του, να στοχάζεται και να προχωράει τη σκέψη του σε νέους χώρους, δοκιμάζοντας έτσι και την ισχύ παλαιότερων θεωρητικών αρχών στον χρόνο. Σημαντικό ρόλο στον εμπλουτισμό των γνώσεών του έπαιζαν οι νεότεροι συνεργάτες του, τους οποίους και εμπιστευόταν ιδιαίτερα.

Ο εκλεκτικισμός του Ζολώτα δεν σήμαινε όμως παντελή έλλειψη προσανατολισμού στον χώρο της θεωρίας. Ήταν, όπως επανειλημμένα έδειξε με τις επιστημονικές του συμβολές και με τις πολιτικές του παρεμβάσεις, φιλελεύθερος. Ο φιλελευθερισμός αυτός δεν ήταν φιλοσοφικά θεμελιωμένος σε ένα αυστηρά οριοθετημένο σχήμα, ήταν ένας «πρακτικός φιλελευθερισμός». Αυτός περιλάμβανε πίστη στις ικανότητες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, που ο Ζολώτας είχε γνωρίσει από μικρός στον οικογενειακό του χώρο, την ευελιξία και ικανότητα της οικονομίας της αγοράς να οδηγήσει σε ευημερία και ανάπτυξη, αλλά και την ανάγκη ύπαρξης ενός ισχυρού κράτους που πλαισιώνει και συμπληρώνει την ιδιωτική πρωτοβουλία.

Κατά τον ίδιο, η θεωρητική οικονομική είχε σκοπό την μελέτη των φαινομένων του οικονομικού βίου. Έπρεπε να «ευρίσκη τας σχέσεις μεταξύ αιτίου και αιτιατού» και προσπαθούσε «να ανεύρη τους νόμους ή τας τάσεις οίτινες διέπουν τον οικονομικόν βίον».¹

Η θεωρητική οικονομική ήταν, κατά τον Ζολώτα, συνδυασμός αφηρημένης και εμπειρικής επιστήμης, έκανε χρήση μαθηματικών και στατιστικής, και αντιστεκόταν στις προσπάθειες να περιοριστεί, είτε σε ένα καθαρά θεωρητικό, είτε σε ένα εντελώς πραγματολογικό πλαίσιο. Ο Ζολώτας αμφισβητούσε τον τότε κυρίαρχο στην Ελλάδα ιστορισμό, καθώς και την λεγόμενη ψυχολογική σχολή. Επίσης, ούτε η ηθική, ούτε και η δεοντολογική προσέγγιση βοηθούσαν, κατά τη γνώμη του, την οικονομική να κατακτήσει τον τίτλο της «Επιστήμης». Αντίθετα, η ενασχόληση με πρακτικά προβλήματα της οικονομικής ζωής, η αναζήτηση αιτιωδών σχέσεων σε αυτά και η διατύπωση θεωριών βασισμένων σε αιτιότητες καταξίωναν την οικονομική επιστήμη και έπρεπε να αποτελούν το αντικείμενο ενασχόλησης των οικονομολόγων.

Παρόμοιες θέσεις υποστήριζε και αργότερα. Τα οικονομικά και οι φυσικές επιστήμες έμοιαζαν, έλεγε, με την μόνη διαφορά ότι η φύση παρέμενε περίπου σταθερή, ενώ η κοινωνία, το αντικείμενο της οικονομικής, μεταβαλλόταν διαρκώς.² Έτσι, υπήρχε διαφωνία μεταξύ οικονομολόγων λόγω του ότι οι ίδιοι μετέβαλαν το σκοπό της επιστήμης τους υπό το φως νεότερων κοινωνικών εξελίξεων και οικονομικών φαινομένων. Ο υποκειμενισμός των οικονομολόγων, οι αξιολογικές κρίσεις και η αδυναμία χρήσης του πειράματος, απέκλειαν μια

¹ Ξ. Ζολώτας, *Αι νεώτεραι τάσεις της θεωρητικής Κοινωνικής Οικονομικής*, Αθήνα 1929, σ.9.

² Ζολώτας (1934, 345).

κοινότητα απόψεων για τα οικονομικά προβλήματα μεταξύ του συνόλου των ενδιαφερομένων, και συνέβαλαν στη σύγχυση του κοινού για την αξία της θεωρητικής οικονομικής.

Αυτό που χρειαζόταν, κατά τον Ζολώτα, προκειμένου να ξανακερδίσει η οικονομική επιστήμη την χαμένη τότε αξιοπιστία της, ήταν κατ' αρχήν η αυξημένη χρήση μαθηματικών και στατιστικών μεθόδων, που έκαναν την οικονομική ανάλυση ακριβέστερη. Κατά δεύτερο λόγο, χρειαζόταν η οικονομική ιστορία, που αποκάλυπτε εξελικτικές νομοτέλειες και, τρίτον, η παρατήρηση του οικονομικού βίου από τον οικονομολόγο για τη διάγνωση παθογενειών και προβλημάτων.³

Συμπερασματικά, για τον Ζολώτα, δεν υπήρχε κρίση «θεωρίας». Αυτό που ο ίδιος παραδεχόταν ήταν μια απώλεια προσανατολισμού των οικονομολόγων μέσα στη δίνη της παγκόσμιας οικονομικής δυσπραγίας της δεκαετίας του '30, που οδηγούσε σε σύγχυση και ομφαλοσκοπήσεις. Με την επανάκαμψη των οικονομολόγων στα προτεινόμενα από τον Ζολώτα πλαίσια, ήταν εφικτό, κατά τη γνώμη του, να ξανακερδίσει η πολιτική οικονομία την χαμένη της υπόληψη στην κοινωνία και να επανακτήσει την αίγλη της ως κοινωνική επιστήμη ειδικής μορφής.

Η «πρακτικότητα» του ζολώτειου φιλελευθερισμού σήμαινε και ένα σταθερά εναλλασσόμενο μείγμα μηχανισμού της αγοράς και κρατικού παρεμβατισμού στη σκέψη του. Η ακριβής δοσολογία του μείγματος εξαρτιόταν από τις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες και από το κατά περίπτωση ήδη υφιστάμενο μείγμα αγοράς και κράτους στην οικονομία. Όταν, υπό συνθήκες υψηλών δαπανών κοινωνικής πολιτικής και υπέρμετρης φορολογικής και δανειακής επιβάρυνσης, ο Βενιζέλος προχωρεί το 1928 στα παραγωγικά έργα, ο Ζολώτας λέει όχι, βλέποντας το μερίδιο του κρατικού παρεμβατισμού στο μείγμα να μεγαλώνει υπέρμετρα. Όταν μετά την πτώχευση του 1932 η ιδιωτική πρωτοβουλία δεν είναι σε θέση να αναλάβει επενδυτικές πρωτοβουλίες, ο Ζολώτας, γράφοντας το 1936, λέει ναι στις δημόσιες δαπάνες, βλέποντας ότι χωρίς κρατική παρέμβαση ο μηχανισμός της αγοράς δεν μπορεί να δώσει επιθυμητά αποτελέσματα. Παράλληλα λέει όχι στην γενική θεωρία του Κέυνς, θεωρώντας την αρνητική θεώρηση της Αποταμίευσης από τον Κέυνς ως *casus belli*.

Το ίδιο παρατηρείται και αργότερα. Το 1944 και πριν τα Δεκεμβριανά ο Ζολώτας ως συνδιοικητής της ΤτΕ προωθεί την φιλελευθεροποίηση της οικονομίας. Αν ο σοσιαλισμός ερχόταν θα έπρεπε να ήταν, κατά τον Ζολώτα, «δημιουργικός», φιλελεύθερος και ο καλύτερος τρόπος για να γίνει κάτι τέτοιο ήταν να ενσταλλαχθεί σε αυτόν ισχυρή δόση

³ Ζολώτας (1934, 352).

ελευθερίας συναλλαγών, πράγμα που έκανε πρακτικά ο ίδιος με την εισαγωγή αγοραπωλησίας χρυσών λιρών αμέσως μετά την απελευθέρωση.

Όταν το 1953 ο διεθνής καπιταλισμός έχει σταθεροποιηθεί, λόγω του «εκσοσιαλισμού» του με στοιχεία του κράτους ευημερίας, ο Ζολώτας, αποδέχεται αυτό το νέο δεδομένο, αναφέρεται στον «μέγαν Κέυνς» και το συμπεριλαμβάνει έκτοτε στις εκτιμήσεις και αναλύσεις του.

Το ίδιο ευέλικτες και «ανοικτές» είναι οι απόψεις του περί οικονομικών κρίσεων. Κατά τον Ζολώτα, η διάρκεια, η έκταση και η έξοδος από τον οικονομικό κύκλο εξαρτόταν από το ύψος δύο βασικών οικονομικών μεγεθών: το επιχειρηματικό κέρδος και τον εργατικό μισθό. Τα μεγέθη αυτά δεν συμβάδιζαν. Στην άνοδο της οικονομίας τα κέρδη αύξαναν μαζί με τους ονομαστικούς μισθούς, ενώ οι πραγματικοί έπεφταν λόγω ανόδου τιμών. Η άνοδος αυτή οδηγούσε σε μεταγενέστερη χρονικά φάση σε άνοδο των πραγματικών μισθών και σε στασιμότητα κερδών, με αποτέλεσμα την καθοδική πορεία της οικονομίας. Η πτώση των κερδών σταματούσε και οι μισθοί συνέχιζαν την πτώση τους, προετοιμάζοντας την επόμενη οικονομική άνοδο. Το τραπεζικό σύστημα μπορούσε να αποτρέψει ή και να προκαλέσει τις εξελίξεις, μέσω κατάλληλων χειρισμών. Ο Ζολώτας παραδεχόταν την ελαττωματικότητα του καπιταλιστικού συστήματος ως ενδογενή αιτία των κυκλικών διακυμάνσεων.⁴ Έγραφε το 1944: «Η αρχή της επιτάχυνσης, η δυσαναλογία δηλαδή στην ανάπτυξη του κλάδου παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών και του κλάδου παραγωγής καταναλωτικών αγαθών, βρισκόταν στην φύση της παραγωγικής διαδικασίας, αποτελώντας αφετηρία των διακυμάνσεων.»

Αναφορικά με το ερώτημα της πλέον κατάλληλης οικονομικής πολιτικής για το ξεπέρασμα των οικονομικών διακυμάνσεων, υπογράμμιζε ότι κάθε πολιτική, όσο καλά σχεδιασμένη και αν ήταν, ήταν δύσκολο να πετύχει το στόχο της. Η επίτευξη ισορροπίας των επενδύσεων μεταξύ διαφόρων κλάδων μέσω της φορολογικής πολιτικής ήταν μόνο κατά προσέγγιση δυνατή, εφ' όσον στην οικονομία της αγοράς υπήρχε επιχειρηματική πολυαρχία και έλλειψη συντονισμού. Αλλά και σε ένα σοσιαλιστικό καθεστώς ήταν, κατά τον Ζολώτα, ο προγραμματισμός των επενδύσεων από μια συντονιστική αρχή εξαιρετικά δύσκολος παρ' ότι θεωρητικά εφικτός.

Αυτός ο εκλεκτικισμός, το πρακτικό πνεύμα, η καταξίωση μέσω των αποτελεσμάτων και η ευέλικτη προσαρμογή στα νέα δεδομένα μπορεί να δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα σε κάποιους, δογματικά ακλόνητους σε μια, οποιαδήποτε, θεωρητική άποψη. Η συμβολή ωστόσο του Ζολώτα στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, με την υιοθέτηση αυτού του

⁴ Ζολώτας (1944, 38)

τρόπου προσέγγισης των οικονομικών προβλημάτων ήταν εξαιρετικά σημαντική. Θεμελίωσε έναν «κεντρώο τόπο» συνάντησης φιλελεύθερης πρακτικής και κοινωνικών αναγκών, που ήταν για είκοσι περίπου χρόνια κυρίαρχος στην οικονομική πολιτική. Επιπρόσθετα, ήταν και ζητούμενος, σε μια κοινωνία που είχε μετά την ξένη κατοχή πολεμήσει και μεταξύ της, και αιτούμενος από την πλειοψηφία του εκλογικού σώματος.

Με την παραπάνω, λοιπόν, έννοια ο «θεωρητικός» Ζολώτας συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, παρέχοντας μια συγκεκριμένης μορφής θεωρητική, αλλά και ευέλικτη, συνταγή προσέγγισης των οικονομικών της προβλημάτων. Η συνταγή αυτή έγινε πολύτιμο θεσμικό κεφάλαιο στον τόπο μετά το 1955 και η ύπαρξη και επιτυχημένη εφαρμογή της συνιστά μια θεμελιακή του συμβολή.

Τρίτον: Η διαχείριση της νομισματικής σταθερότητας από τον Ζολώτα αποτελεί μια συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, που δύσκολα μπορεί να του αρνηθεί κανείς.

Η Τράπεζα της Ελλάδος καθοδηγούνταν όσο ήταν διοικητής από δύο αρχές:

1) Τη νομισματική ισορροπία. Όπως έλεγε ο ίδιος ο διοικητής: «ουδέν δύναται να απειλήσει περισσότερο»⁵ την ελληνική οικονομία από τη μείωση της αξίας του νομίσματος. «Ουδέν οικονομικόν φαινόμενον απειλεί την κοινωνικὴν ευημερίαν και την δημοκρατίαν περισσότερο από τον πληθωρισμόν».⁶

2) Την αρχή ότι έπρεπε να υπάρξει «σαφής διαχωρισμός των ορίων της πολιτικής της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής πολιτικής».⁷

Στη διαμάχη της δεκαετίας του 1960 μεταξύ μονεταριστών και κεϋνσιανών, ο Ζολώτας πρότεινε τη θεώρηση νομισματικής ισορροπίας και οικονομικής ανάπτυξης ως ενιαίου και αδιάσπαστου προβλήματος.⁸ Αν και φαινομενικά αξιολογικά ουδέτερος, ουσιαστικά υποστήριζε τον μονεταρισμό.

Σημαντικό ρόλο στη προσέγγιση της προβληματικής του έπαιζε η γνώση της ψυχολογίας του λαού του οποίου η κυβέρνηση επιζητά την οικονομική ανάπτυξη. Ο πληθυσμός μιας υπανάπτυκτης χώρας «δυσκόλως δύναται να λησμονήσει την δοκιμασίαν εις την οποίαν υπέβαλον αυτόν μακραί περίοδοι εντόνου, ακόμη και καλπάζοντος, πληθωρισμού».⁹ Ο βαθμός ώθησης της οικονομικής ανάπτυξης «εξαρτάται μεγάλως εκ της προσφάτου νομισματικής εμπειρίας της [χώρας]»,¹⁰ Γι' αυτό ακόμα και αν έχουν αποκατασταθεί για

⁵ Έκθεσις του διοικητού της Τ.Ε. επί του ισολογισμού του έτους 1963, Αθήνα 1964.

⁶ Έκθεσις του διοικητού της Τ.Ε. επί του ισολογισμού του έτους 1964, Αθήνα 1965.

⁷ Στο ίδιο.

⁸ Ξ.Ζολώτας, *Νομισματική ισορροπία και οικονομική ανάπτυξις*, Αθήνα 1964, σ.11.

⁹ Στο ίδιο, σ.13.

¹⁰ Στο ίδιο, σ.14, 18-19.

μακρύ χρονικό διάστημα συνθήκες μηδενικού πληθωρισμού (όπως συνέβαινε στην Ελλάδα) «απαιτείται εξαιρετική σύνεσις εις την πολιτικήν επεκτατικής χρηματοδοτήσεως της οικονομίας».¹¹

Το πρόβλημα των υπό ανάπτυξη χωρών «δεν προκύπτει εξ ανεπαρκείας της ενεργού ζητήσεως»,¹² επέμενε, αλλά από διαρθρωτικές ατέλειες της οικονομίας προς τις οποίες έπρεπε να στραφεί το ενδιαφέρον της οικονομικής πολιτικής. Για τη γενική κινητοποίηση εγχώριων και ξένων πόρων και για την οικονομική πρόοδο μιας χώρας «η πείρα έχει δείξει ότι τον καλλίτερον τρόπον διά την πραγματοποίησιν και την διατήρησιν αυτής, αποτελεί η σχετική σταθερότης τιμών και η εξωτερική ισορροπία».¹³

Συνοπτικά, έπρεπε να κατανοηθεί κατ' αυτόν «η βασική αλήθεια ότι ταχύς ρυθμός οικονομικής αναπτύξεως δεν δύναται να διατηρηθή εάν το μεγαλύτερον μέρος της αυξήσεως του εισοδήματος απορροφάται υπό της τρεχούσης καταναλώσεως».¹⁴ Η οικονομική και ιδιαίτερα η νομισματική πολιτική αναλάμβανε ένα διορθωτικό ρόλο σε ανατρεπτικές τάσεις της οικονομικής ισορροπίας. Βασικής σημασίας πυξίδα στην πορεία αυτή αποτελούσε το «όριον της απορροφητικής ικανότητας»¹⁵ του ισοζυγίου πληρωμών, το οποίο μπορεί να διευρύνεται συνεχώς με την ενίσχυση των εξαγωγικών επιδόσεων της οικονομίας. Το πρόβλημα της απασχόλησης θα λυνόταν μακροχρόνια.

Αν βέβαια ο ιδιωτικός τομέας λησμονούσε τις υποχρεώσεις του, τότε ίσως αναγκαζόταν να παρέμβει το κράτος «προς εξασφάλισιν του αναγκαίου ρυθμού οικονομικής προόδου»,¹⁶ αν και, όπως επαναλαμβανόταν, δεν ήταν μια «παντοδύναμος οικονομική οντότης».¹⁷ Σύμφωνα, λοιπόν, με τις παραπάνω αρχές και μέσω της Νομισματικής Επιτροπής εισάγονταν σταδιακά στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα πολύπλοκοι έλεγχοι νομισματοπιστωτικού χαρακτήρα, που εξασφάλιζαν την κατεύθυνση των επενδύσεων σε επιθυμητούς για τη συνολική οικονομία κλάδους.¹⁸ Όπως γνωρίζουμε ο στόχος επιτεύχθηκε επί ημερών του, σε βάρος όμως μιας εκτεταμένης γραφειοκρατικής ρύθμισης που προκαλούσε αντιδράσεις.

Για να πετύχει το στόχο της νομισματικής σταθερότητας ο Ζολώτας στηρίχθηκε στον θεωρητικό εκλεκτικισμό του και το πρακτικό του πνεύμα. Σε αυτήν την πορεία έγινε μοιραία

¹¹ Στο ίδιο, σ.14.

¹² Στο ίδιο, σ.15.

¹³ Στο ίδιο, σ.22.

¹⁴ Στο ίδιο, σ.24.

¹⁵ Στο ίδιο, σ.27-28.

¹⁶ Έκθεσις του διοικητού της Τ.Ε. επί του ισολογισμού του έτους 1959, Αθήνα 1960, σ.81.

¹⁷ Έκθεσις του διοικητού της Τ.Ε. επί του ισολογισμού του έτους 1964, Αθήνα 1965, σ.21.

κακός με όσους, έχοντας ξεχάσει το νομισματικό παρελθόν του 1939-1953, ζητούσαν πολιτικές ενεργούς ζήτησης, ήδη μετά την εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ του 1958. Την ίδια εποχή, η οικονομική πολιτική παρακολουθούσε παθητικά το κύμα της μετανάστευσης προς τη Γερμανία. Η ιεράρχηση των στόχων επέβαλε αυτήν την αντιμετώπιση και ο Ζολώτας, αν και θεωρητικά ευέλικτος στις απόψεις του, ήταν συνεπής στην διαφύλαξη της αξίας του νομίσματος.

Κανείς δεν ξέρει ποια θα ήταν η μοίρα της δραχμής, αν δεν είχε μεσολαβήσει η δικτατορία, και αν ο Ζολώτας ήταν στο πηδάλιο της Τραπεζής Ελλάδος τον Αύγουστο του 1971. Το εθνικό μας νόμισμα ακολούθησε τότε δυο φορές το δολάριο σε υποτιμήσεις, αντί να ακολουθήσει τις διακυμάνσεις των ευρωπαϊκών νομισμάτων με δυσμενείς συνέπειες για το εμπορικό ισοζύγιο. Η ιστορία δεν γράφεται στη βάση των «αν», γνωρίζουμε, όμως, ότι η απουσία του καλού καπετάνιου από το πηδάλιο, την ώρα της μεγάλης φουρτούνας, είναι μια επώδυνη απώλεια.

Η αντιμετώπιση από πλευράς Ζολώτα της κατάστασης που παρέλαβε το 1975 είναι μία ακόμα απόδειξη της πρακτικότητας και ευελιξίας που τον χαρακτήριζε. «Η ύφεση που διανύει σήμερα η οικονομία οφείλεται εις ανεπάρκειαν της ενεργού ζήτησεως»,¹⁹ έλεγε και πρόσθετε ότι «είναι γενικά πλέον παραδεκτόν, ότι σε περίπτωση υφέσεως δεν πρέπει ν' αφήνωμεν τους πραγματικούς μισθούς να πέφτουν».²⁰

Το τραπεζικό σύστημα έπρεπε να ελέγξει, όπως αυτό συνέβαινε πριν από το 1967, την απορροφητικότητα της οικονομίας και την κατεύθυνση των πιστώσεων σε επιθυμητές επενδύσεις. Η βιομηχανία ήταν, την ίδια εποχή, ο κλάδος για τον οποίο ο Ζολώτας έδινε μεγάλες μάχες. Οι εθνικοποιήσεις δεν αποτελούσαν λύση ή αυτοσκοπό.²¹ Η φοβία απέναντι στο ξένο κεφάλαιο έπρεπε να ξεπεραστεί. Παράλληλα, έπρεπε να καθετοποιηθεί η παραγωγή, όπου αυτό ήταν δυνατό, να αυξηθεί η προστιθέμενη αξία της βιομηχανίας, όπως και ο προσανατολισμός της προς τις χώρες της ΕΟΚ.

Η δυσμενής συγκυρία της ελληνικής οικονομίας στη δεκαετία του '70 δεν έπρεπε, κατά τον Ζολώτα, να δράσει ανασχετικά για την προσχώρηση της Ελλάδος στην ΕΟΚ. Παρά τα ποικίλα προβλήματα, που ο Ζολώτας ανέλυσε εκτενώς, η Ελλάδα έπρεπε να επισπεύσει την ένταξή της σε αυτή, προκειμένου να επέλθουν οι επιθυμητές διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία, το συντομότερο δυνατό.

¹⁸ Βλ. Ξ. Ζολώτας, *Νομισματική σταθερότης και οικονομική ανάπτυξις*, Αθήνα 1958, σ.14-15. Βλ. επίσης τη συνηγορία για την πολιτική ποιοτικών πιστωτικών ελέγχων από τον τότε υποδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, J. Pesmazoglou, *The relation between monetary and fiscal policy*, Athens 1965, σ.11.

¹⁹ Ξ. Ζολώτας, *Το οικονομικό μας πρόβλημα*, Αθήνα 1975, σ.17.

²⁰ Στο ίδιο, σ.18.

²¹ Ξ. Ζολώτας, *Πλαίσια και κατευθύνσεις της βιομηχανικής αναπτύξεως*, Αθήνα 1976, σ.12.

Τα επόμενα έτη το ενδιαφέρον του Ζολώτα στράφηκε στην παρατηρούμενη την εποχή εκείνη διεθνώς μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής από πολιτικές ελέγχου της συνολικής ζήτησης σε πολιτικές ενίσχυσης της πλευράς της προσφοράς. Στην Ελλάδα δεν παρατηρούνταν κάτι αντίστοιχο και προκειμένου να υπάρξει προσαρμογή οι καταναλωτικές δαπάνες έπρεπε να μειωθούν. Η κατάρτιση ενός «κοινωνικού συμβολαίου» προκειμένου να συμπίεστεί το επίπεδο της κατανάλωσης υπέρ των επενδύσεων, ήταν μια προχωρημένη πρόταση του Ζολώτα, που δυστυχώς δεν εισακούστηκε στο πολιτικό κλίμα της εποχής.²²

Το 1978, πρώτο έτος θέσπισης νομισματικού στόχου, δηλαδή ορίου αύξησης της προσφοράς χρήματος για κάθε οικονομικό έτος, ο Ζολώτας επανήλθε στην ανάγκη ύπαρξης μέτρου στις οικονομικές διεκδικήσεις των μισθωτών, ενώ και ο δημόσιος τομέας ήταν, κατά τη γνώμη του, εξίσου υπεύθυνος για την επιβολή του. Στις απόψεις περί εσωστρεφούς ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, ο Ζολώτας αντέτασσε την, όπως την χαρακτήριζε, «ιδιάζουσα μορφή της Ελλάδος».²³ Από την αρχαιότητα ήταν, κατ' αυτόν, η Ελλάδα μια ανοιχτή οικονομία, με βιοτικό επίπεδο υψηλότερο των πλουτοπαραγωγικών της πόρων. Προσπάθειες εσωστρεφούς ανάπτυξης θα την καταδίκιζαν σε πολύ χαμηλά εισοδήματα.

Παράλληλα χειρίστηκε μεταξύ 1975-79 επιλεκτικά την ισοτιμία της δραχμής, υποτιμώντας την με διαφορετικούς ρυθμούς έναντι των ξένων συναλλαγμάτων, με τρόπο που ευνοούσε τα ελληνικά εξαγωγικά συμφέροντα.. Η συμβολή του αυτή πρέπει να καταγραφεί, μαζί με τις προηγούμενες, στις θετικές του ενέργειες για την οικονομική ανάπτυξη του τόπου.

Τέταρτον: Ο Ζολώτας ήταν πάντα συνεπής Ευρωπαίος. Όταν το 1958 η κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή ήταν διχασμένη μεταξύ συνεργασίας με την ΕΖΕΣ και συνεργασίας με την ΕΟΚ, ο Ζολώτας έριξε το βάρος του υπέρ της σύνδεσης με την ΕΟΚ. Ο υποδιοικητής της Τράπεζας Ελλάδος, Ι Πεσμαζόγλου, ήταν αυτός που διηύθυνε τις συζητήσεις που οδήγησαν στην συνθήκη της Ρώμης το 1962. Αλλά και η προσχώρηση στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, το 1981, έγινε από την τότε κυβέρνηση, αλλά με την στενή συνεργασία του κεντρικού τραπεζικού ιδρύματος.

Η σχέση Ελλάδος – ΕΟΚ είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο της ελληνικής οικονομικής ιστορίας σε αναζήτηση του συγγραφέα του. Η άποψη ότι η σύνδεση / προσχώρηση ήταν περισσότερο έργο της πολιτικής ηγεσίας του τόπου, και λιγότερο επιδίωξη οικονομικών συμφερόντων, που επέβαλαν τη συγκεκριμένη πολιτική, δεν απέχει από την αλήθεια. Η δικτατορία έκανε και εδώ ζημιά, συσκοτίζοντας τις προθέσεις του κυβερνητικού μηχανισμού ως προς τον

²² Ξ. Ζολώτας, *Κατανάλωσις, επενδύσεις και νομισματική ισορροπία*, Αθήνα 1977, σ.36.

²³ Ξ. Ζολώτας, *Πληθωρισμός και νομισματικός στόχος στην Ελλάδα*, Αθήνα 1978, σ.25.

προσανατολισμό της ελληνικής οικονομίας κατά τη δεκαετία του '70. Οι οικονομικές δυνάμεις του τόπου δεν προσαρμόστηκαν στις νέες πραγματικότητες, εκμεταλλευόμενες τον ευνοϊκότερο για την Ελλάδα δασμολογικό αφοπλισμό της Ευρώπης, απέναντι στα ελληνικά προϊόντα. Ούτε πρόσβαση σε κεφάλαια της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων υπήρξε την 7ετία. Όταν σε συνθήκες πετρελαϊκών κρίσεων, η Ελλάδα προσχώρησε, με πολιτική πάλι απόφαση, στην ΕΟΚ πριν από τη λήξη της συμφωνίας σύνδεσης, η αποβιομηχάνιση και η απώλεια ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων, ακόμα και στην εγχώρια αγορά, έφεραν τον στασιμοπληθωρισμό της δεκαετίας του '80.

Ο Ζολώτας άσκησε κριτική στην οικονομική πολιτική της δεκαετίας του 1980. Η ελληνική οικονομία έπασχε από τον «γιγαντισμό του δημοσίου τομέα», τομέα που νοσούσε σοβαρά. Η πολιτική ιδιωτικοποιήσεων του 1990 ήταν «ορθότατη» και η σκληρή εισοδηματική πολιτική της τότε κυβέρνησης δικαιολογούνταν με το επιχείρημα «δυστυχώς, εκεί που έχουμε φθάσει, δεν υπάρχει άλλη λύση».²⁴ Ο πληθωρισμός αποτελούσε τη «χειρότερη μορφή φορολογίας» και έπρεπε πάση θυσία να τιθασευθεί.²⁵ Οι παραγωγικές επενδύσεις αποτελούσαν τη διέξοδο από την κρίση και αυτές θα γίνονταν αν συμφωνούσαν τα δύο μεγάλα κόμματα σε κοινό οικονομικό πρόγραμμα. Η μονόπλευρη λιτότητα δεν έλυνε, κατά τη γνώμη του, το πρόβλημα της σταθεροποίησης και θα οδηγούσε σε αποβιομηχάνιση και συρρίκνωση της οικονομίας, αν εφαρμοζόταν μακροχρόνια.²⁶ Η οικονομία χρειαζόταν κλίμα εμπιστοσύνης, που δυστυχώς γι' αυτήν δεν μπόρεσε να αποκαταστήσει η κυβέρνηση του 1990-3.²⁷

Τέσσερα χρόνια αργότερα, σε εκτενή του συνέντευξη, χαιρέτιζε την πολιτική των κυβερνήσεων Σημίτη ως «επιτυχή, παρ' όλες τις καθυστερήσεις».²⁸

Η καλή πορεία των οικονομικών δεικτών δεν τον οδηγούσε σε εφησυχασμό. Οι προσπάθειες που είχαν ξεκινήσει, και λόγω της προσωπικής συμβολής και της δικής του επιμονής, έπρεπε να συνεχιστούν.

Σε όλη αυτή την περίοδο ο Ξ.Ζολώτας αποδείχθηκε ακάματος στην κατάδειξη των πλεονεκτημάτων της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας, χωρίς ποτέ να περιπέσει σε συναισθηματισμούς ή φθηνή προπαγάνδα. Η ευρωπαϊκή πορεία της Ελλάδας ήταν γι' αυτόν ένα στοίχημα, που έπρεπε να κερδίσει η ελληνική επιχειρηματική τάξη. Μέχρι την τελευταία συγγραφική του παρουσία, ο Ζολώτας τόνιζε τη σημασία της πλήρους ενσωμάτωσης της ελληνικής οικονομίας στην ΕΕ και την προσαρμογή της στην οικονομική πολιτική της

²⁴ Ξ. Ζολώτας, Βήμα 9/12/1990.

²⁵ Στο ίδιο.

²⁶ Ξ. Ζολώτας, Οικονομικός Ταχυδρόμος 19/3/1992.

²⁷ Ξ. Ζολώτας, Βήμα 17/10/1993.

²⁸ Ξ. Ζολώτας, Οικονομικός Ταχυδρόμος 18/9/1997.

τελευταίας. Συνολικά συνέβαλε όσο ελάχιστοι σε αυτό που σήμερα σχολιαστές ονομάζουν «εξευρωπαϊσμό της ελληνικής οικονομίας».

Σήμερα, βρίσκεται η ελληνική οικονομία, περισσότερο από όσο ποτέ, άρρηκτα συνδεδεμένη, με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές, στην ζώνη του ευρώ. Μετά την αρχική ευφορία της ένταξης στην ευρωζώνη επικρατεί, όπως και σε διάφορες άλλες στιγμές στο παρελθόν, σκεπτικισμός και ανησυχία στην κοινή γνώμη ειδικά μετά την εκδήλωση της κρίσης χρέους το 2010.

Τι θα έλεγε άραγε ο Ζολώτας στην παρούσα συγκυρία; Άγνωστο. Σίγουρα όμως μια από τις πολλές του παραινέσεις συμπυκνώνει κάτι που ο ίδιος τόνιζε διαχρονικά και για το λόγο αυτό το αναδείξαμε στην έκθεση του μουσείου : «Θεωρώ πατριωτικό καθήκον όλων των Ελλήνων κάθε παρατάξεως», έλεγε, «όπως συμβάλλουν εις την ανάσχεσιν της κακώς εννοουμένης πολιτικοποίησης των οικονομικών προβλημάτων της χώρας».²⁹

Σας ευχαριστώ.

²⁹ Βλ. Ξ. Ζολώτας, *Νομισματικά και Οικονομικά Εξελίξεις*, Αθήνα 1966, σ.32-3.